

connection with the changes in diocesan borders. Changes of the legal regulation, which were directly related to the Russian part of the Southern Ukrainian lands, on the one hand, had the priority of financing the construction and maintenance of churches by parishioners, in connection with which a number of obstacles were foreseen for excessive increase in the number of temple buildings. On the other hand, the expansion of the borders of the Russian Empire and the colonization of new territories led to the need for a number of exceptions, when, in order to provide the settlers with the opportunity to meet spiritual needs, legislators gave in to compliance with the requirements regarding the minimum number of parish courts. At the same time, the legislation still remained loyal in defining the requirements for the architectural features of the temples. The configuration of the church network and the dynamics of temple construction in the region largely reflected the changes in the state borders and the boundaries of the administrative-territorial units that took place in 1734-1775 and, in turn, were closely interconnected with the colonization of the land. The lands of the South, consisting of various dioceses (Kyiv, Voronezh, Belgorod and Pereyaslavl) and being under the superiority of various military and civilian teams, imposed their specificity on the practice of temple construction. The practice of building of churches in these lands of the South largely depended not only on legislative regulation but also on a number of other factors, including the specifics of the administrative-territorial entities to which they belonged. The dominant material from which churches were built, wood remained at this time. The active migration and colonization processes that took place in the region caused the fact that the transfer of churches was a common occurrence.

Keywords: South of Ukraine, church building, diocese, church

УДК 94(477.62-2)''1898/1914''

В.М. Коробка, Ю.В. Коробка

ЗАХОДИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ З УЛАШТУВАННЯ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ТА ЕЛЕКТРИЧНОГО ОСВІТЛЕННЯ МАРІУПОЛЯ

Улаштування муніципального електричного освітлення в Маріуполі та будівництво електростанції відбувалося за почином і під керівництвом думи та управи. З огляду на всі відомі проекти маріупольського міського самоврядування будівництво електростанції було одним із найуспішніших втілених його задумів. Електростанція забезпечувала електричне освітлення міста, була підприємством, що працювало на потреби міського господарства. Її будівництво збагачувало багатогранність видів трудової діяльності та дозволяло тощо. З електростанцією, електричним освітленням окремих вулиць міста та водопроводом Маріуполь був доволі яскравим виявом урбанізації та промислового перевороту в Східній Україні.

Ключові слова: Маріуполь, місцеве самоврядування, міські дума та управа, міський голова, перша муніципальна електростанція, електричне освітлення міста.

Міське самоврядування в наш час докладає зусиль, щоб стати діяльним учасником розгортання сталого соціально-економічного розвитку територій і регіонів України. У ході новітньої реформи децентралізації органи місцевого самоврядування отримали значно

більші фінансові ресурси для оновлення інфраструктури, налагодження усього міського господарства. Мета децентралізації полягає в тому, щоб покращити забезпечення матеріальних та культурних потреб населення. Опановуючи цей процес, Україна має використовувати як зарубіжний, так і вітчизняний історичний досвід муніципального управління, позитивні приклади розвитку комунального господарства. Водночас, реконструкція результативної діяльності інститутів самоврядування минулого може стати, з-поміж іншого, суттєвим внеском у розробку наукового підґрунтя новітньої державної регіональної політики.

Крім того, актуальність теми пов'язана зі значним зацікавленням громадськості історією Маріуполя, яка викликана поширенням патріотичних настроїв, у той самий час, і руйнуванням окремих зразків міської архітектури другої половини XIX – початку XX ст. та загостренням проблеми виживання людини в міському середовищі в умовах екологічної кризи. Разом з тим, важливою потребою нашого часу є збагачення скарбниці знань з історичного краєзнавства, його деколонізація, спростування небилиць, поширення наукових знань у засобах масової інформації. До того ж, нині не можна не рахуватися з громадською думкою про несправедливість заплямованої, за комуністичної диктатури, репутації дорадянських інституцій самоврядування.

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувалися в Маріуполі, як і в більшій частині інших міст Східної України, бурхливим зростанням фабрично-заводської промисловості та перевезень, розширенням торгівлі та збільшенням міського населення. Водночас поживалася забудова міста, яка особливо відрізнялась різноманітністю в його центральній частині. Якраз тут зводилися будівлі установ місцевого самоврядування та державних органів, торговельні, банківські, культові, навчальні, лікувальні та видовищні споруди, прибуткові будинки й упорядковані особняки, а також дрібні й середні підприємства промисловості та сфери послуг. Саме тоді місто перетворювалося в місце концентрації майнової нерівності і соціальної напруженості.

Вихідний момент електрифікації міста та міського господарства знайшов відображення у науково-популярному викладі – «Маріуполь и его окрестности: взгляд из XXI века» (Маріуполь, 2006) [15] та у статтях М. Руденка [35] і В. Молчанова [30]. В умовах неповноти джерельної бази автори дійшли помилкового висновку про те, що маріупольська міська електростанція стала до ладу в 1908 р. Побіжно про зовнішнє освітлення як важливий елемент благоустрою міст та один із перших заходів із модернізації та впорядкування міського простору в Маріуполі, поміж інших міст, йдеться в статті В. Шевченко [37].

Мета нашої статті – заходи міського самоврядування Маріуполя з улаштування електростанції та електричного освітлення Маріуполя.

Сигнали про необхідність електрифікації міста надходили, в першу чергу, від матеріально забезпечених маріупольців, до них відносилися також і міський голова та гласні Маріупольської міської думи, тобто ті, від кого, чималою мірою, залежало її здійснення.

У 1899 р. освітлювався Маріуполь більш ніж скромно і тільки в деяких частинах, переважно центральних. Для цього використовувалося 350 гасових ліхтарів, що разом із кіптявою давали дуже слабе світло. На освітлення міста в тому році з міського бюджету було виділено 4059 руб. [5, с. 194]. Правда, 16 листопада 1899 р. дума асигнувала кошти на купівлю і влаштування ще 50 нових ліхтарів [7, с. ХСІ]. І в подальшому розпорядчий орган міського самоврядування докладав зусиль для освітлення вулиць міста гасовими

ліхтарями. Так, 30 січня 1903 р. дума ухвалила рішення на задоволення домовласників про освітлення частин вулиць Готфійської та Кафайської [8, с. 31 – 32].

Виходячи з відомостей табл. 1, 1904 р. в Маріуполі нараховувалось 533 гасові ліхтарі.

Загалом, за кількістю ліхтарів Маріуполь посідав друге місце в губернії після губернського Катеринослава, де електричне освітлення вулиць набуло найбільшого поширення. Утім, кількість ліхтарів у нашому місті набагато перевищувала всі інші повітові міста Катеринославської губернії. Природно, що в губернському Катеринославі був найвищий показник відносної задовільності освітлення, де 1 ліхтар приходився на 24,1 сажнів вулиці. Маріуполь за цим показником (на один ліхтар 34,7 сажнів) в 1904 р. посідав третє-четверте місця разом із Павлоградом після Катеринослава та Новомосковська, випереджаючи Бахмут, Луганськ, Верхньодніпровськ та Олександрівськ.

Таблиця 1

**Освітлення вулиць міст Катеринославської губернії в 1904 р.
 (губернське та повітові міста) [2, с. 196]**

Місто	Число ліхтарів		
	електричних	гасових	на один ліхтар приходиться сажнів вулиці
Катеринослав	685	–	24,1
Бахмут	–	337	38,6
Верхньодніпровськ	–	80	93,7
Луганськ	–	450	95,5
Маріуполь	–	533	34,7
Новомосковськ	–	226	29,4
Олександрівськ	–	128	183,6
Павлоград	–	325	34,7

У плані поширення електричного освітлення у Маріуполі найбільш динамічну відповідь на виклик часу могла дати приватна ініціатива. Одним із результатів підприємливості в той час у Маріуполі була пропозиція від 5 травня 1899 р. приватного підприємця К. Томазо міській думі – влаштувати електричне освітлення на Катерининській (Большой), центральній вулиці, та Олександрівській площі, розташованій у середмісті (міський сквер, нині – Театральна площа). Дума відхилила зазначену пропозицію.

Утім, міська влада не могла відмовити у задоволенні клопотання про влаштування електростанції приватним власником для освітлення лише власного будинка. Унаслідок цього завдяки дозволу міської думи від 11 грудня 1898 року [9, с. 74] в одному з дворів на Харлампіївській вулиці була збудована електростанція, призначена для освітлення будинку Єлизавети Томазо, де іншим приватником було влаштовано готель «Континенталь» (нині – палац культури «Молодіжний»). У документах різних років можна

знайти згадки, щонайменше, про двох власників будинку та електростанції – Єлизавету Олександрівну Томазо і Костянтина Івановича Томазо, які згадуються за чергою. Відомі також різні проекти згаданих підприємців із запровадження приватних ініціатив із розвитку міської інфраструктури.

5 лютого 1899 р. міська дума дала згоду на влаштування електричного освітлення у домі та конторі Давида Олександровича Хараджаєва, одного з найавторитетніших комерсантів міста та впливового діяча установ самоврядування краю. Там передбачалось встановлення газового двигуна, механічна енергія якого мала перероблюватися в електричний струм [7, с. 5]. При цьому будівництво було погоджено із катеринославським губернським правлінням, як цього вимагав п. 9.5 Будівельного Статуту Зводу законів.

У 1905 р. міська дума зі скрипом дала згоду на надання на три роки Є. Томазо права прокладки вулицями проводів від електростанції до кількох приватних будинків, театру І. Уварова, а також саду І. Кучера на Олександрівській площі. Тоді міський голова Іван Олексійович Попов, дорікаючи власниці за дим, що заподіює «великої шкоди в санітарному відношенні сусіднім обивателям», визнав небажаним існування електричної станції в центрі міста [9, с. 72 – 74]. Для усунення потенційного конкурента, на випадок влаштування міської електромережі, дума умовами договору з Є. Томазо гарантувала миттєве відключення її станції від інших споживачів та навіть закриття електростанції за шість років з дня укладення з нею договору [9, с. 76]. Так починалось локальне поширення електричного освітлення центральної частини міста. За дозвіл прокладки проводів вулицями міста власниця електростанції у відповідності до умов дозволу зобов'язана була сплачувати в міську касу 5% річної плати за клієнтське обслуговування споживачів електрики. Ці внески в 1906 р. мали становити не менше 100 руб. [10, с. 61].

Наприкінці XIX ст. дума й управа також, намагаючись йти в ногу з часом, намітили кілька програм розвитку міського господарства і, зокрема, влаштування комунальної електростанції та електричного освітлення вулиць приватних помешкань та будівництво міського водопроводу. Для розробки проекту в загальних рисах Маріупольська дума обрала особливу комісію*, яка 23 листопада 1899 р. оголосила проект у загальних рисах [7, с. 222 – 238]. Саме тоді вперше йшлося про влаштування в місті «електричних станцій» [7, с. 231]. На наступному засіданні, 25 листопада відбувалося обговорення зазначеної доповіді. На цей момент, обмінюючись поглядами, діячі маріупольського самоврядування не склали думку, яким способом будуть будуватися нові об'єкти міського господарства, концесійним, підрядним або господарським [7, с. 210 – 214].

Так, міська влада взяла курс на створення муніципального підприємства, яке, крім задоволення важливих потреб населення, обіцяло стати надійним джерелом доходів міського бюджету. Очікувані доходи від приватних абонентів електромережі подавали надії на відшкодування міському бюджету видатків на освітлення вулиць. Напряму установ міського самоврядування на створення власних підприємств отримав назву муніципалізації промислових підприємств. Цей шлях усвідомлювався як вельми перспективний засіб розвитку міського господарства та здобув моральну підтримку імперської преси, суспільства та уряду [36, с. 4].

---

*Для завідування окремими галузями господарства й управління думи могли обирати особливі комісії. Підпорядковуючись управі, вони мали діяти на підставі інструкцій міської думи. До їх складу можуть бути обрані не тільки гласні, а й інші особи, які мають право голосу на міських виборах.

Правда, втілення проекту через відсутність коштів затягувалось. Вочевидь, не останній за значенням, негативний вплив був пов'язаний із загостренням суспільно-політичної ситуації, особливо в революційному 1905 р., та руйнівним єврейським погромом, вчиненим на початку 20-х чисел жовтня того ж року. Більш сприятливі умови для втілення комунальних проектів склалися наступного, 1906 р.

Ми не маємо точних відомостей, як Маріупольська міська дума розпочала безпосередні заходи із влаштування муніципальної електростанції та електричного освітлення. За порядком, заведеним законом, треба було розмістити оголошення в газетах із запрошенням підрядників або звернутися до тих, хто мав відповідний авторитет та користувався загальною довірою. Серед тих, хто пропонував свої умови втілення проекту освітлення міста мав відбутися відбір на предмет найбільш вигідних для міста умов виконання потрібних робіт.

Хай там що, вже в травні 1906 р. міська управа мала три пропозиції з влаштування в Маріуполі електричного освітлення від фірм «Атанасіу і К⁰», «Московського центрального електричного товариства» та від інженера Шильдгауера [10, с. 131], та проект і кошторис водопроводу, розроблений міським архітектором В. Нільсеном [10, с. 121]. З журналу чергового засідання Маріупольської міської думи, яке відбулося в березні 1908 р., можна довідатися, що до числа претендентів долучилась також електротехнічна компанія Сіменс і Гальске.

24 травня 1906 р. із відповідною доповіддю управа звітувала про стан справ із запропонованими проектами міській думі. Із доповіді ми дізнаємось, що управа розглядала проекти разом із комісією з улаштування електричного освітлення. В ухвалі думи зустрічаємо згадку про водопровідно-електричну комісію.

За обговоренням розпорядчий орган міського самоврядування одностайно ухвалив постанову, якою зобов'язував управу запозичити в одній з кредитних установ або у приватної особи під заставу ділянок міської землі до 560 тис. руб., з них 360 тис. руб. на спорудження в Маріуполі міського водопроводу та 200 тис. руб. на влаштування електричного освітлення. Водночас дума доручила управі одержати необхідні дозволи на позику [10, с. 121 – 123].

Заразом, управа та водопровідно-електрична комісія отримали завдання від думи витратити до 5 тис. руб. на складання проекту та кошторису електричного освітлення, а також на перевірку і, якщо знадобиться, переробку водопровідного проекту. Найбільша частина цих коштів призначалась для винагороди запрошеним інженерам-спеціалістам, на яких покладалась проектування та складання кошторису [10, с. 123].

Маріупольська міська управа неухильно і поступово реалізовувала настанови розпорядчого органу міського самоврядування від 24 травня 1906 р. Так, в імперських урядових колах було здобуто дозвіл на позику, яка відповідно до закону була санкціонована міністром внутрішніх справ. Про це міського голову поінформував катеринославський губернатор у лютому 1907 р. [10, с. 123]. У такий спосіб включалося «зелене світло» активізації всієї роботи із спорудження муніципальних електро- та водопостачального підприємств.

Розпочинаючи виконувати покладене думою постановою від 24 травня 1906 р. доручення щодо розробки проекту влаштування електричного освітлення в Маріуполі, управа та комісія надавали особливої ваги вибору особи, якій можна доручити складання зазначеного проекту. Задля гарантування вмілого виконання цього завдання комісія з влаштування електричного освітлення звернулася до Санкт-Петербурзького

електротехнічного інституту, в той час провідний імперський навчальний та науковий центр відповідної науково-технічної галузі, з проханням порекомендувати їй добросовісного та компетентного спеціаліста. Електротехнічний інститут порадив інженера-електрика Володимира Володимировича Дмитрієва, як особу, що цілковито відповідає запиту комісії. Покладаючись на такий відзив, управа та комісія уклали угоду з В. Дмитрієвим про складання ним проекту з влаштування електричного освітлення та його кошторису [11, с. 49 – 50]. 12 березня 1907 р. міська управа на черговому засіданні думи оголосила доповідь, в якій вже було презентовано розроблені санкт-петербурзьким спеціалістом плани та розрахунки із втілення освітлення міста [11, с. 38, 43, 53].

З представленого проекту видно, що його розраховано на встановлення на вулицях центральної частини Маріуполя 90 дугових та 190 танталових (разом 280) ліхтарів на дерев'яних стовпах. Передбачалася передача та розподіл електричної енергії через проводи, що мали проходити вулицями на відкритому повітрі та кріпитись до стовпів за допомогою кронштейнів, ізоляторів і арматури. Проект містив розрахунки, які стосувались загальної вартості його втілення, прямі та непрямі видатки, собівартість електроенергії, доходність підприємства тощо [11, с. 50 – 53].

Про деякі технічні подробиці реалізації маріупольського проекту, не маючи прямих свідчень, можна зробити висновок з відомостей про деталі створення електричного освітлення в Херсоні за технічними розробками того ж В. Дмитрієва, приблизно в той самий час (1908 – 1909 рр.). Отже, там було використано соснові стовпи та мідні проводи для мережі вуличного освітлення [34]. Таким чином, є підстави стверджувати, що в Маріуполі планувалося застосувати такі ж самі елементи електромережі.

В обставинах визрівання позитивних умов для створення комунальної електромережі та усвідомлення безперспективності приватного підприємництва в галузі електропостачання Є. Томазо запропонувала місту купити в неї електростанцію зі всіма приналежностями. Міська дума одноголосно постановила відхилити її пропозицію [11, с. 81].

Окрилена згадуваною вище міністерською санкцією, міська дума 13 квітня 1907 р. відкритим голосуванням обрала з числа найбільш авторитетних гласних у якості дорадчого та підготовчого органу при управі спеціальну комісію з улаштування в Маріуполі електричного освітлення та водопроводу у складі сімох осіб – Давида Олександровича Хараджаєва, Микиту Васильовича Ковалевського, Іллю Еммануїловича Юр'єва, Миколу Степановича Караманова, Абрама Михайловича Трегубова, Івана Івановича Чентукова та Івана Спиридоновича Гофа [11, с. 110]. З відомостей газети «Маріупольская жизнь» черпаємо відомості про те, що головою електричної комісії був міський голова – Іван Олексійович Попов [19].

Загалом, в 1907 р. на складання проектів улаштування електричного освітлення і водопроводу та їх перевірку було витрачено відповідно 2157 руб. 60 коп. та 1013 руб. [31, с. 116].

17 січня 1908 р. газета «Маріупольская жизнь» повідомила, що міська управа розпочала переговори з Харківським земельним банком про позику грошей для влаштування електричного освітлення, проект якого вже відправлено на затвердження в міністерство внутрішніх справ [16].

1908 р. за ухвалою Маріупольської міської думи було здійснено позику 200000 руб. в Харківському земельному банку під заставу частини міської видгінної землі на 66 років та 2 місяці під 5,25% річних. Повернення позичальником коштів, отриманих у тимчасове

користування від кредитора, передбачалося в 1974 р. [32, с. 110]. За ухвалою думи щорічні платежі, які належало сплачувати банку мали щороку вноситися в кошторис видатків Маріуполя [11, с. 119].

Прикметним явищем 1908 р. стали неодноразові випадки відмов міської думи в задоволенні клопотань підприємців (М. Урбанського, П. Чебаненка, Агішева) стосовно дозволу встановлення газових двигунів для виробки електричного струму для «електро-біографів» (примітивних кінотеатрів) [12, с. 6, 18, 88; 17; 18]. Цього не спостерігалось у попередні роки. Дума та управа мотивували відмови неприйнятністю пахання двигунів у такому центральному та найбільш жвавому місці в Маріуполі, як Катерининська вулиця, а також санітарно-гігієнічними та пожежними чинниками небезпеки. Дума висловила небажання виконати нове прохання Єлизавети Томазо про продовження вище згадуваного контракту від 1905 р., термін якого вичерпувався саме 1908 р. Ба більше, управі надавались повноваження вимагати від приватної підприємниці знесення всіх її стовпів та проводів у будь-який час [12, с. 47]. На наш погляд, негативні ухвали думи були продиктовані підготовкою до створення муніципальної електромережі та усуненням небажаної конкуренції в сфері електропостачання.

На засіданні міської думи 7 березня 1908 р. було зачитано доповідь міської управи, укладеної 5 березня, в якій пояснювалися заходи виконавчого органу міського самоврядування, здійснені разом із відповідною комісією стосовно оцінки та критеріїв вибору підрядника, спроможного найвигідніше виконати замовлення на влаштування в Маріуполі комунального електричного освітлення [12, с. 47, 52 – 54]. У доповіді управи зазначалося, що найбільш обґрунтовані та вигідні пропозиції з вищезазначених чотирьох фірм було надано інженером Шильдгауером [12, с. 54]. У відповідності до його заяви повний устрій електричного освітлення обійдеться місту в 128,5 тис. руб., що в якійсь мірі має відповідність кошторису, обчисленому В. Дмитрієвим [12, с. 54 – 55]. За попередніми взаємними зобов'язаннями міської управи та Р. Шильдгауера зведення будівлі електростанції з димовою трубою, поставка стовпів, їх встановлення та дещо інше, усього приблизно на 51500 руб., мали забезпечуватися містом та не входили в предмет підряду [12, с. 55].

Зібравши відомості про запропоновані інженером Шильдгауером парові котли, газогенератори, динамо-машини, акумулятори, ліхтарі та інші прилади, управа і комісія переконалися в тому, що це обладнання від гарних виробників та має репутацію найкращої якості. В доповіді управи наголошувалось, що Р. Шильдгауер знаний як особа, що старанно і сумлінно виконує свої зобов'язання [12, с. 55].

За цим міський голова ознайомив із попередніми умовами, до яких комісія міської думи з улаштування електричного освітлення дійшла після переговорів з інженером Шильдгауером. Вони мали своєю суттю наступне. Задля забезпечення виконання підряду Р. Шильдгауер вносив у касу міського управління заставу в розмірі 5% від загальної ціни підряду. Третина вартості всіх машин, котлів і апаратів сплачувалась містом за доставкою їх на місце призначення та за тим як електростанція стане до ладу. Платіж решти двох третин вартості підряду відтерміновано на два або три роки під 5% річних [12, с. 45 – 46].

Водночас міський голова наголошував, що за домовленістю всі машини, агрегати та решту необхідного підрядник зобов'язувався доставити в Маріуполь не пізніше, як за 5 місяців із дня укладання контракту. Не більше двох місяців відводилося на установку та підготовку обладнання до експлуатації. При цьому Р. Шильдгауер, за свідченням І. Попова, гарантував безперебійну роботу обладнання протягом року [12, с. 46].

Заслухавши доповідь управи та інформацію міського голови, дума, після зауважень висловлених деякими гласними, одногосно постановила уповноважити управу здати устрій у місті Маріуполі електричного освітлення за проектом Володимира Дмитрієва тим фірмам або особам, пропозиції яких будуть управою разом з електричною комісією визнані для міста найбільш вигідними [12, с. 46 – 47].

Наступне засідання Маріупольської міської думи, присвячене влаштуванню електричного освітлення, відбулося 22 квітня 1908 р. У доповіді управи йшлося про виконання думського доручення від 7 березня 1908 р. Ключові відомості полягали в тому, що електрична комісія за участю інженера-електрика В. Дмитрієва, вивчивши пропозиції всіх фірм, зупинила вибір на пропозиції інженера Р. Шильдгауера, з яким управа 12 квітня 1908 р. уклала контракт. Реалізація цього мала обійтись місту в 112 тис. руб. Початкова вартість, як бачимо, була знижена на 8 тис. руб. Окремо Шильдгауер мав влаштувати при електростанції градирню за 4 тис. руб., яка не входила в початковий кошторис. Спорудження будівлі електростанції з димовою трубою, купівля стовпів, їх встановлення, проводка мережі поклалися на іншого підрядника [12, с. 89 – 90].

Під час обговорення двоє гласних – Ісай Матецький та Костянтин Пічахчі – поставили під сумнів доцільність та раціональність укладення контракту з Р. Шильдгауером [12, с. 76 – 81]. Утім, дума своєю постановою висловила довіру та позитивну оцінку усій попередній діяльності електричної комісії, а також подяку за «безкорисливу, добросовісну та нелегку працю», яку вона виконала у справі підготовки контракту з улаштування електричного освітлення [12, с. 87]. Так відбулося засідання міської думи, яке констатувало завершення, організаційного-правового етапу підготовки муніципальної електрифікації міста.

За цим на порядку денному міського самоврядування Маріуполя в якості чергового завдання постало виконання будівельно-монтажних та налагоджувальних робіт з улаштування електричного освітлення. Електростанція – головна ланка проекту – споруджувалась на просторі, прилеглому до вулиці Малофонтанної. 17 червня 1908 р. газета «Мариупольская жизнь» повідомляла, що будівництво електростанції швидко просувається вперед – стіни почасті зведені на висоту до 1,5 сажнів. Подальше спорудження передбачало встановлення залізних ферм, вже замовлених місцевому заводу Соїфера. Водночас завершено котлован під димову трубу та димовий канал до неї від котлів. Підряд на зведення труби взяла на себе технічна контора Бремера. Газетна хроніка відобразила плани міського управління завершити всі кам'яні роботи до 15 липня [21]. Нарешті восени 1908 р. було зведено основну будівлю електростанції, градирню, надвірні споруди – димову трубу, майстерню, паркани та ін. [32, с. 119].

За першою чергою проекту муніципальне електричне освітлення влаштовувалося повністю або частково на сімнадцяти маріупольських вулицях – Фонтанній, Митрополитській, Миколаївській, Катерининській, Георгіївській, Італійській, Великій Садовій, Костянтинівській, Лікарняній, Таганрозькій, Вокзальній, М.-Магдалинівській, Грецькій, Харлампіївській, Портовій – та Олександрівській площі. З усіх перерахованих вулиць Катерининська, Таганрозька, Вокзальна, Портова, М.-Магдалинівська, Лікарняна та Олександрівська площа мали освітлюватися дуговими ліхтарями, а решта (вулиці другорядного значення) – танталовими лампами. Як повідомляла «Мариупольская жизнь», більш «розкішне» освітлення передбачено для Катерининської (Большой) вулиці, де відстань між ліхтарями становитиме 53 метри, на решті вуличного простору цей показник становитиме 105 метрів [20].

Поставка головного обладнання здійснювалася з Німеччини. Машини та агрегати вантажилися на пароплав у Гамбурзі та морем доставлялися до Маріуполя [22]. Найбільш вірогідно, що виробником головного обладнання електростанції було акціонерне товариство німецьких електричних заводів в Аахені [1]. Котли, парові машини, динамо-машини, акумуляторні батареї, газогенератор, розподільна дошка, лічильники і трансформатори були встановлені в основній будівлі електропостачального підприємства. Міська електростанція завбачливо будувалася біля «Великого фонтану» – основного в місті природного джерела води, необхідної для роботи парових машин.

Міське самоврядування, природно, прагнуло підвищити економічну ефективність використання установок, обладнання й апаратури, які використовувались для виробництва електричної енергії, а також персоналу. Найбільш прийнятним способом досягнення цієї мети було залучення найбільшої кількості користувачів у найкоротші терміни. Для цього управа, згідно з постановами міської думи, встановила пільгові умови, які повинні були зменшити для абонентів вартість улаштування у себе електричного освітлення. Так, управа брала зобов'язання оплатити за рахунок міського бюджету вартість проводів (перерізом не більше 4-х кв. мм) для введення від вуличної мережі до лічильника, встановленого в приміщенні абонента, а також двох запобіжників на найближчому вуличному стовпі і трьох ізоляторів на будівлі. Водночас дві третини вартості влаштування електричного освітлення (без арматури) управа зобов'язувалась розстрочити благонадійним домовласникам з тим, щоб розстрочена сума була сплачена в міську касу до 1 січня 1910 р. рівними щомісячними внесками. Таким відтермінуванням могли користуватися тільки ті домовласники або, за їх поручительством, квартиронаймачі, у кого було встановлено не більше 20 лампочок. На таких самих умовах можна було відтермінувати сплату за лічильник з розподільною дошкою, якщо хто-небудь побажає придбати їх у міській управі в розстрочку. Ця пільга була обіцяна лише тим абонентам, які почнуть користуватися електричною енергією з міською станцією не пізніше 1 січня 1910 року [23].

20 січня 1909 р. у міській газеті, було вміщено замітку, в якій повідомлялось, що улаштування електричного освітлення наближалось до завершення. Журналіст-хронікер сподівався, посилаючись на «достовірні джерела», що останнім терміном закінчення всіх робіт стане 25 – 28 січня, в ці ж числа електрику отримають і приватні абоненти. Водночас повідомлялось, що завершується установка акумуляторів, які мали надавати в мережу денну електроенергію [24]. В адресі-календарі Катеринославської губернії на 1910 р. можна довідатися про те, що обов'язки завідувача міської електростанції виконував Генріх Генріхович Заам [6, с. 245].

Муніципальне освітлення з'явилося спочатку на Большой та Марії-Магдалининській вулицях, а увечері середи, 28 січня, – на всіх інших, куди на той момент поширювалася електрична мережа. Утім, вочевидь, її функціонування не відрізнялось сталістю та безперебійністю. Дописувач «Маріупольської життя» повідомляв про не сильне піднесення настрою мешканців цих вулиць. Вже настрахані витівками електричного освітлення жителі «інших вулиць» уявляли картини занурення у темряву, а осяяння їх електричним світлом має тимчасовий характер та є лише «пробою пера» міської електростанції [27]. Однак, ці побоювання не виправдались, робота електромережі налагоджувалась.

З 1 лютого припинила подачу електроенергії для всіх абонентів приватна електростанція К. Томазо, який продав проводи та частину машин [26]. Так, січень (за

старим стилем) або лютий (за новим стилем) 1909 р. можна визначити часом народження міської електростанції та міського електричного освітлення в Маріуполі.

Початок роботи міської електростанції був затьмарений двома обставинами. По-перше, через кілька днів міські хлопчаки-вандали розбили на багатьох вуличних стовпах ковпаки для електричних лампочок [28]. У зв'язку із цим поліцмейстер Маріуполя зобов'язав околочних наглядців та городових слідкувати за електричними ліхтарями, а винуватих в їх пошкодженні доставляти в міське поліцейське управління [25]. По-друге, виявилось, що комунальний тариф передбачав оплату за 1 кВт / год – 32 коп., у той час як абоненти приватної електростанції платили за 1 кВт / год – 28 коп. Для порівняння, в 1908 – 1909 рр. вартість 1 кг першосортної яловичини в Маріуполі становила, залежно від сезону, 29 – 35 коп. [14, с. 13]. Колишні абоненти електростанції Томазо, які вимушено приєдналися до муніципальної електромережі, а також нові користувачі були неприємно здивовані розмірами вартості електрики. Це здивування надалі відбилося в «Маріупольской жизни», де в номері за 27 листопада 1911 р. з'явився відповідний сатиричний малюнок, який відображає здивування городян із приводу більш високої ціни на електроенергію, одержувану від маріупольської міської електростанції, ніж від приватної електростанції Костянтина Томазо, яку власник вимушено закрити. На малюнку Костянтин Іванович Томазо тримає в руках рахунок від Маріупольської міської електростанції, на якому видно муніципальний тариф – 32 коп. за кіловат-годину. Костянтин Іванович звертається до гласних міської думи:

«Какой бы шум вы подняли, друзья,
Когда-бы это сделал я!» [29].

Про масштабність втілення в Маріуполі електричного освітлення свідчить низка показників. Так, тільки за 1909 р., неповний, рік роботи в топках парових котлів електростанції було спалено понад 582 т вугілля. А для отримання горючого газу в газогенераторі було перероблено понад 175 т антрациту [32, с. 122]. У 1911 р. на електростанції було спожито без малого 34 тис. м³ води [33, с. 115].

Загальні витрати міської каси на влаштування муніципальної електромережі склали 258823 руб. [32, с. 114]. Доходи міського бюджету в 1909 р. – 539 329 руб. [32, с. 35]. Безумовно позитивні результати експлуатації електростанції за перший же рік її функціонування проявилися, дивна річ, у покритті всіх експлуатаційних витрат, виключаючи сплати за позицію Харківського земельного банку [32, с. 119]. У 1912 р. утримання електростанції коштувало міському бюджету 51425 руб., а доходи від неї становили 84291 руб. [4, с. 20, 147].

Виходячи з відомостей табл. 2, в 1910 р. в Маріуполі нараховувалось уже 359 електричних (вже на 79 одиниць більше, ніж передбачав проект першої черги) та 225 газових ліхтарів, разом – 584.

Загалом, за кількістю ліхтарів Маріуполь, як і в 1904 р. посідав друге місце в губернії (серед міст, де існували установи міського самоврядування) після губернського Катеринослава, в якому електричне освітлення вулиць набуло найбільшого поширення. Кількість ліхтарів вуличного освітлення в нашому місті перевищувала відповідне число у всіх інших повітових містах Катеринославської губернії. Утім, показник відносно задовільності освітлення, у Маріуполі, як і у Катеринославі, погіршився (у 1904 р. на один ліхтар приходилося 34,7 сажнів вулиць, а в 1910 р. – 51,4). Утім, спостерігається подальше зростання кількості ліхтарів. У 1914 р. Маріуполь освітлювався вже 686 електричними ліхтарями [30, с. 131].

**Освітлення вулиць міст Катеринославської губернії в 1910 р.
 (губернське та повітові міста) [3, с. 550]**

Місто	Число ліхтарів			
	електричних	газових	газових	на один ліхтар приходиться сажнів вулиці
Катеринослав*	1165	36	–	64,1
Бахмут	–	–	283	88,3
Верхньодніпровськ	–	–	136	56,3
Луганськ	–	–	518	31,3
Маріуполь	359	–	225	51,4
Новомосковськ	–	–	19	695,6
Олександрівськ	120	–	144	29,5
Павлоград	–	–	–	–

На території електростанції було збудоване і спеціальне приміщення, де згодом були змонтовані та з'єднані з електромоторами 3 насоси, як частина міської водопостачальної мережі. Починаючи з 12 березня 1911 р., вода з «Великого фонтану» накачувалася у верхню частину міста в спеціальні резервуари й водонапірну вежу, а звідти самопливом надходила до водорозбірних будок на вулицях міста і в будинки спочатку кількох сотен маріупольців [13, с. 90].

Загалом, за 1911 р. найбільше електроенергії було відпущено міським установам (водопровід, освітлення вулиць тощо) – 57%, приватним абонентам – 30%, сінематографам – 5%, для двигунів промислових підприємств – 8% [33, с. 114].

Отже, влаштування муніципального електричного освітлення в Маріуполі, будівництво міської електростанції відбувалося за ініціативою і під повним контролем міських думи й управи та спеціально створеної думської комісії під головуванням міського голови І. Попова. З огляду на всі відомі проекти маріупольського міського самоврядування імперської доби, будівництво електростанції було одним із найуспішніших втілених його задумів. Важливим чинником позитивних наслідків проекту був вибір головного надійного підрядника. Електростанція забезпечувала електричне освітлення міста, була підприємством, яке працювало на потреби міського господарства. Її будівництво збагачувало багатогранність видів трудової діяльності та дозволяло городян. Водночас дозволимо собі умоглядне міркування, а саме, тиск міського самоврядування на приватників та вилучення їх з ринку електропостачання в місті породжувало монополізм, усунення конкуренції та можливість у цій сфері одному економічному суб'єкту встановлювати монопольну ціну. В той самий час, запровадження електричного освітлення в приватних оселях заможної частини населення та на вулицях у центральній (престижній) частині міста поглиблювало на тому історичному етапі прірву між бідністю

*Освітлення міста здійснювалось не тільки за рахунок міської каси

та багатством. Та хай там як, Маріуполь був яскравим виявом урбанізаційних процесів та свідченням промислового перевороту на Східній Україні, яка перетворилася на один із найбільш розвинутих регіонів Російської імперії.

Список використаної літератури

1. Божко Р. История трех проектов / Р. Божко // Ильичевец. – 2002. – № 38 (6 апреля) ; Bozhko R. Istoriya trekh proektov / R. Bozhko // Ilichevets. – 2002. – № 38 (6 aprelya)/
2. Города России в 1904 году / Центр. стат. ком. МВД. – Санкт-Петербург : Типо-лит. Ныркина, 1906. – 907 с. ; Goroda Rossii v 1904 godu / Tsentr. stat. kom. MVD. – Sankt-Peterburg : Tipo-lit. Nyrkina, 1906. – 907 s.
3. Города России в 1910 году / Центр. стат. ком. МВД. – Санкт-Петербург : Типо-лит. Ныркина, 1914. – 1158 с. ; Goroda Rossii v 1910 godu / Tsentr. stat. kom. MVD. – Sankt-Peterburg : Tipo-lit. Nyrkina, 1914. – 1158 s.
4. Доходы, расходы, специальные капиталы и задолженность городских поселений на 1912 год. – Петроград : Тип. Н.Я. Стойковой, 1917. – 532 с. ; Dokhody, raskhody, spetsialnye kapitaly i zadolzhennost gorodskikh poseleniy na 1912 god. – Petrograd : Tip. N.Ya. Stoykovoy, 1917. – 532 s.
5. Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес календарь на 1901 г. – Екатеринослав : Типо-Литография губ. правления, 1900. – Вып. 2. – 577 с. ; Yekaterinoslavskaya guberniya. Pamyatnaya knizhka i adres kalendar na 1901 g. – Yekaterinoslav : Tipo-Litografiya gub. pravleniya, 1900. – Вып. 2. – 577 s.
6. Екатеринославский адрес-календарь на 1910 год. – Екатеринослав : Типо-Литография Губернского Правления, 1910. – 338 с. ; Yekaterinoslavskiy adres-kalendar na 1910 god. – Yekaterinoslav : Tipo-Litografiya Gubernskogo Pravleniya, 1910. – 338 s.
7. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1899 г. с приложениями. – Мариуполь : Тип. Д. И. Бабенко, 1900. – 247 с. ; Zhurnaly ocherednykh i chrezvychaynykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1899 g. s prilozhenimi. – Mariupol : Tip. D. I. Babenko, 1900. – 247 s.
8. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1903 г. – Мариуполь: Тип. Э.И. Гольдрина, 1903. – 275 с.; Zhurnaly ocherednykh i chrezvychaynykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1903 g. – Mariupol: Tip. E. I. Goldrina, 1903. – 275 s.
9. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1905 г. – Мариуполь : Тип. Э. И. Гольдрина, 1906. – 282 с. ; Zhurnaly ocherednykh i chrezvychaynykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1905 g. – Mariupol : Tip. E. I. Goldrina, 1906. – 282 s
10. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1906 г. – Мариуполь : Тип. С. А. Копкина, 1907. – 295 с. ; Zhurnaly ocherednykh i chrezvychaynykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1906 g. – Mariupol : Tip. S. A. Kopkina, 1907. – 295 s.
11. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1907 г. – Мариуполь : Тип. Э. И. Гольдрина, 1908. – 340 с. ; Zhurnaly ocherednykh i chrezvychaynykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1907 g. – Mariupol : Tip. E. I. Goldrina, 1908. – 340 s.
12. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1908 г. – Мариуполь : Тип. бр. Э. и А. Гольдрина, 1909. – 376 с. ; Zhurnaly ocherednykh i

chrezvychnykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1908 g. – Mariupol : Tip. br. E. i A. Goldrina, 1909. – 376 s.

13. Коробка В. М. Заходи громадського управління Маріуполя із влаштування міського водопроводу / В. М. Коробка // Грані. – 2013. – №3. – С. 88–93 ; Korobka V. M. Zakhody hromadskoho upravlinnia Mariupolia iz vlashtuvannia miskoho vodoprovodu / V.M. Korobka // Hrani. – 2013. – №3. – S. 88–93.

14. Коробка В. В Маріуполь из Гамбурга привезли евростандарт / В. Коробка, Ю. Коробка // Приазовский рабочий. – 2019. – 23 февраля ; Korobka V. V Mariupol iz Gamburga privezli evrostandart / V. Korobka, Yu. Korobka // Priazovskiyy rabochiy. – 2019. – 23 fevralya.

15. Маріуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко и др. - 2-е изд., измен. и доп. – Маріуполь : Рената, 2008. – 428 с. ; Mariupol i ego okrestnosti: vzglyad iz XXI veka / R. P. Bozhko, T. Yu. Buli, N. N. Gashenenko i dr. - 2-e izd., izmen. i dop. – Mariupol : Renata, 2008. – 428 s. ;

16. Маріупольская жизнь. – 1908. – №424. – 17 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №424. – 17 yanvarya.

17. Маріупольская жизнь. – 1908. – №434. – 29 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №434. – 29 yanvarya.

18. Маріупольская жизнь. – 1908. – №435. – 30 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №435. – 30 yanvarya.

19. Маріупольская жизнь. – 1908. – №472. – 15 марта ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №472. – 15 marta.

20. Маріупольская жизнь. – 1908. – №528. – 27 мая ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №528. – 27 maya.

21. Маріупольская жизнь. – 1908. – №546. – 17 июня ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №546. – 17 iyunya.

22. Маріупольская жизнь. – 1908. – №661. – 4 ноября ; Mariupolskaya zhizn. – 1908. – №661. – 4 noyabrya.

23. Маріупольская жизнь. – 1909. – №708. – 4 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1909. – №708. – 4 yanvarya.

24. Маріупольская жизнь. – 1909. – №720. – 20 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1909. – №720. – 20 yanvarya.

25. Маріупольская жизнь. – 1909. – №725. – 25 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1909. – №725. – 25 yanvarya.

26. Маріупольская жизнь. – 1909. – №726. – 27 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1909. – №726. – 27 yanvarya.

27. Маріупольская жизнь. – 1909. – №728. – 29 января ; Mariupolskaya zhizn. – 1909. – №728. – 29 yanvarya.

28. Маріупольская жизнь. – 1909. – №734. – 6 февраля ; Mariupolskaya zhizn. – 1909. – №734. – 6 fevralya.

29. Маріупольская жизнь. – 1911. – №1561. – 27 ноября ; Mariupolskaya zhizn. – 1911. – №1561. – 27 noyabrya.

30. Молчанов В. Б. Развитие міст Донбасу у другій половині XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс] / В. Б. Молчанов // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2017. – Вип. 26. – С. 113. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/publ/Piu19-20_2017_26_9 ; Molchanov V. B. Rozvytok mist Donbasu u druhii polovyni XIX – na pochatku

XX st. [Elektronnyi resurs] / V. B. Molchanov // Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – 2017. – Vyp. 26. – S. 113. – Rezhym dostupu : http://resource.history.org.ua/publ/Piu19-20_2017_26_9

31. Отчет Мариупольской городской управы о приходе и расходе городских сумм с приложениями за 1907 г. – Мариуполь : Тип. С. А. Копкина, 1908. – 146 с. ; Otchet Mariupolskoy gorodskoy upravu o prikhode i raskhode gorodskikh summ s prilozheniyami za 1907 g. – Mariupol : Tip. S. A. Kopkina, 1908. – 146 s.

32. Отчет Мариупольской городской управы о приходе и расходе городских сумм с приложениями за 1909 год. – Мариуполь : Электро-тип. Бр. Гольдрин, 1910. – 123 с. ; Otchet Mariupolskoy gorodskoy upravu o prikhode i raskhode gorodskikh summ s prilozheniyami za 1909 god. – Mariupol : Elektro-tip. Br. Goldrin, 1910. – 123 s/

33. Отчет Мариупольской городской управы о приходе и расходе городских сумм с приложениями за 1911 год. – Мариуполь : Электро-тип. Бр. Гольдрин, 1912. – 119 с. ; Otchet Mariupolskoy gorodskoy upravu o prikhode i raskhode gorodskikh summ s prilozheniyami za 1911 god. – Mariupol : Elektro-tip. Br. Goldrin, 1912. – 119 s.

34. Первая электростанция Херсона [Электронный ресурс] // Мой город – Херсон : Не совсем Официальный сайт истории города. – Режим доступа : <http://mycity.kherson.ua/organiz/hersonoblenergo/1electro.html> ; Pervaya elektrostantsiya Khersona [Elektronnyy resurs] // Moy gorod – Kherson : Ne sovsem Ofitsialnyy sayt istorii goroda. – Rezhim dostupa : <http://mycity.kherson.ua/organiz/hersonoblenergo/1electro.html>

35. Руденко Н. Шаги цивилизации в дореволюционном Мариуполе [Электронный ресурс] / Н. Руденко // Старый Мариуполь. – Режим доступа : <http://old-mariupol.com.ua/shagi-civilizacii-v-dorevolucionnom-mariupole/> ; Rudenko N. Shagi tsivilizatsii v dorevolutsionnom Mariupole [Elektronnyy resurs] / N. Rudenko // Staryy Mariupol. – Rezhim dostupa : <http://old-mariupol.com.ua/shagi-civilizacii-v-dorevolucionnom-mariupole/>

36. Тотомианц В. Ф. Муниципализация промышленных предприятий / В. Ф. Тотомианц. – Москва : Кн. дело, 1902. – 174 с. ; Totomians V. F. Munitsipalizatsiya promyshlennykh predpriyatiy / V. F. Totomians. – Moskva : Kn. delo, 1902. – 174 s.

37. Шевченко В. В. Вуличне освітлення як складова модернізації міст України (XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] / В. В. Шевченко // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – 2017. – Вип. 26. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124860/12-Shevchenko.pdf?sequence=1> ; Shevchenko V. V. Vulychne osvittlennia yak skladova modernizatsii mist Ukrainy (XIX – pochatok XX st.) [Elektronnyi resurs] / V. V. Shevchenko // Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st. – 2017. – Vyp. 26. – Rezhym dostupu : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124860/12-Shevchenko.pdf?sequence=1>

Стаття надійшла до редакції 05.03.2019 р.

V. Korobka, Yu. Korobka

LOCAL GOVERNMENT'S MEASURES MEANT TO ADJUST A POWER PLANT AND ELECTRIC LIGHTING OF MARIUPOL

The late 19th-the early 20th century was marked both in Mariupol and in other cities of East Ukraine by rapid growth of factory production and carriages, increase in trade and growth of the urban population. Along with it, urban development gained momentum, especially in the downtown area distinguished by its diversity. It was here where local and central government buildings, commercial, cultural, academic and spectacular buildings, banks, hospitals, guest

houses and convenient mansions as well as small and medium-sized businesses involved in industry and everyday services were erected. Signals of desirability of the city's electrification were coming from well-to-do residents.

The most dynamical response to the challenge of the time was given by private initiative. Thus with the City Council consent of December 11th, 1898, in one of the houses in Kharlampiievskia Street a private power plant meant to light Tomazo house where there was a hotel (nowadays the "Youth" public hall) was adjusted.

In the late 19th century the City Council and the City Administration just planned to adjust citywide electric lighting and to build a power plant. Insufficient capacity of the city budget was the key problem in adjustment of an electric power grid. The project began being implemented in 1908 when the City Administration borrowed 200.000 rubles from Kharkiv land bank. Equipment for the power plant was delivered from Germany. All the works in adjusting electric lighting were completed in February 1909 when lighting began in the downtown area and in homes owned by mostly by well-to-do private subscribers.

The beginning of the power plant's work was saddened by some of the subscribers' indignation at the utility charge which equaled 32 kopecks for 1 kW/h. In 1912 maintenance of the power plant cost the city budget 51425 rubles, whereas the receipts therefrom equaled 84 291 rubles.

In 1910 there were 359 electric street lamps in Mariupol. As far as this criterion, the capital of the Ukrainian Upper Azov Area ran second after Yekaterinoslav (Katerinoslav) where 1165 electric street lamps were installed. In fact, in district capitals of the province street lighting was adjusted only in Aleksandrovsk (Oleksandrivsk) (120 street lamps). In 1913 Mariupol was lit by as many as 686 electric street lamps. Mariupol city power plant was built at the initiative and under complete control of the City Council and the City Administration. Taking into consideration all the well-known projects of Mariupol local government, construction of the power plant was one of its most efficient endeavors. The power plant provided for electric lighting of the city. It was a business that provided for the work of the city water pipeline erected in 1911. Its construction enriched the multi-sidedness of the city residents' working activity and leisure.

Key words: *Local government, City Council, City Administration, mayor, power plant, electric lighting of mariupol.*

УДК 929.532:351.755

О.В. Кригіна

УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ: ВИМОГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ)

У статті розглянуто інформаційний потенціал другої частини метричних книг про одружених. Розглянуті основні вимоги та особливості укладання шлюбів для представників православного та іудейського віросповідання. Визначено, що важливою вимогою було досягнення повноліття молодятами, вказівка на номер шлюбу, присутність поручителів та свідків та благословення батьків. Виявлено, що для православного населення характерним було проведення шлюбного обшуку, для іудеїв – укладання шлюбного

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 24

МАРИУПОЛЬ – 2019

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету.

Серія: Історія. Політологія

Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 10 від 29.05.2019 р.)

Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України № 261 від 06.03.2015 р.).

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних

Index Copernicus International sp.z o.o. та «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «КиберЛенинка»

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.філол.н., проф. С. В. Безчотнікова,

д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф.

Ю. С. Сабадаш, д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін, д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф.

О. І. Гуржій, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц.

О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар,

д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт,

д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський, д.і.н., проф. І. В. Срібняк, д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна,

д.і.н., проф. Н. Р. Темірова, д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. Т. Граціані (Італійська Республіка), д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка), д.політ.н., проф.

С. Корнеа (Республіка Молдова), д.і.н., проф. П-Р. Магочій (Канада), д.політ.н., проф.

А. Макаричев (Естонія), д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка), д.політ.н., проф.

С. Х. Ш. Сохерворді (Пакистан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua ; visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 042/19

Видавець «Видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830(Print)

© МДУ, 2019

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Волониць В.С.	9
ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У МАРІУПОЛІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	
Гедьо А.В., Калужина А.О.	18
ПОВСЯКДЕННІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС	
Забавін В.О., Небрат С. Г.	29
АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ С. КРЕМЕНІВКА У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ПРИАЗОВ'І (ЗА МАТЕРІАЛАМИ 2018 р.)	
Золотар Л.М.	44
ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ТА СПОРУДИ СУХОПУТНИХ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1864 – 1914 рр.)	
Іванюк О.Л.	52
ПРЕЗЕНТАЦІЯ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА АРХЕОЛОГІЧНИХ З'ЇЗДАХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ	
Коваль О.С.	67
РЕГУЛЮВАННЯ ЦЕРКОВНОГО БУДІВНИЦТВА І ЗМІНИ ХРАМОВОЇ МЕРЕЖІ В ЄПАРХІЯХ, ДО СКЛАДУ ЯКИХ ВХОДИЛИ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У 1734-1775 рр.	
Коробка В.М., Коробка Ю.В.	75
ЗАХОДИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ З УЛАШТУВАННЯ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ТА ЕЛЕКТРИЧНОГО ОСВІТЛЕННЯ МАРІУПОЛЯ	
Кригіна О.В.	89
УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ: ВИМОГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ)	
Нікіфоров К.С.	97
ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТІЯНИ-БАПТИСТИ ТА РАДЯНСЬКА ВЛАДА НА ДОНЕЧЧИНІ В ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»	
Орехова С.Є., Нікольченко Ю.М.	106
АКТОВІ ПЕЧАТКИ У ПОШТОВІЙ АТРИБУЦІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	
Срібняк І.В., Срібняк М.І.	114
ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВО-САНІТАРНОЇ МІСІЇ ДЛЯ СПРАВ ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У ТАБОРІ ЗАЛЬЦВЕДЕЛЬ, НІМЕЧЧИНА (1919 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1920 рр.)	
Тарасов С.В.	126
Н. ПАВЛИЩЕВ КАК ИСТОРИК ПРИЧИН НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ	
Томіленко А.Г.	133
РОЗВИТОК ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ УРСР МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ У	